

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

КОЛИЧ ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 340.12 (477) “15/16”: [821.161.2-029:27-285.4](043.3)

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Сливка Степан Степанович,
Національний університет
«Львівська політехніка», завідувач
Кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Омельчук Олег Миколайович,
ректор Хмельницького університету
управління та права

кандидат юридичних наук, доцент
Копельців-Левицька Єлизавета Деонізіївна,
Дрогобицький державний
педагогічний університет, заступник декана
історичного факультету з виховної роботи

Захист відбудеться «30» червня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, ауд. 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «26» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблематика державотворення та правотворення є актуальною для кожного суспільства. Проте в кожній країні та для кожного народу ці процеси варіюються, не існує єдиної формули побудови держави та ефективної правової системи. На державу і право впливає спектр культурних, геофізичних, ментальних, соціальних, релігійних, історичних, економічних, ідеологічних та інших чинників, які потрібно враховувати, адже упущення бодай одного з них може призвести до суспільного колапсу. Саме тому всебічний аналіз усіх зазначених аспектів необхідний для оптимізації процесів державотворення і вимагає дослідження філософсько-правової думки в Україні в історичній ретроспективі.

XVI–XVII ст. в українській історії – це епоха зміни ідеології Середньовіччя на ідеологію Відродження та Реформації, епоха боротьби за незалежність та самостійність. Осмислення філософсько-правових ідей у цей період набуває особливої актуальності через те, що тогочасні концепції визнавалися складовими елементами тієї ідеології, яка підвела український народ до національно-визвольної боротьби й утворення власної держави на демократичних засадах. Полемічна література – це не лише гарячі памфлети між представниками двох антагоністичних таборів, це ціла епоха в українській культурі, науці, релігії та філософії права. Українські полемісти порушили низку державницьких ідей. Зокрема, це питання правової антропології та возвеличення людини, розуміння її як основної мети правотворення і державотворення; обґрунтування природних прав, які не були повністю забезпечені; ідеї бажаного (не нав'язаного зовнішніми впливами) правителя, державного устрою, а також ідеї власної держави, хоча ще не чіткі.

Філософсько-правові ідеї полемістів ґрунтувалися на положеннях природного і канонічного права, а тому були близькі простим людям, чії права постійно порушувалися загарбницькою політикою. Згодом ці ідеали було відображено в Конституції Пилипа Орлика 1710 р., що вказує на те, який довгий шлях пройшов український народ від написання першої декларативної демократичної Конституції 1710 р. до реально діючої демократичної Конституції 1996 р.

У контексті зазначеного ґрунтовне дослідження філософсько-правових концепцій в українській полемічній літературі набуває особливої актуальності і є корисним для розвитку української державності, науки і культури.

Уже третє сторіччя поспіль у царині полемічної літератури тривають дослідження. Причому цікавляться цією проблематикою науковці різних напрямів. Так, окремі аспекти філософсько-правових ідей у полемічному письменстві висвітлено у працях історичного спрямування (історія України, історія літератури, історія культури, історія богослів'я та релігії тощо), зокрема таких авторів: В. Бескорса, П. Білоус, В. Білоцерківського, М. Близняка, В. Бондарчук, М. Возняка, С. Голубева, М. Грищя, М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Завитневича, Т. Земерової, С. Єфремова, П. Карашевича, М. Ковальського, І. Крип'якевича, М. Костомарова, П. Кулаковського, М. Манька, С. Маслова, В. Микитася, І. Огієнка, Г. Охріменко, Є. Перегуди, В. Полека, Н. Полонської-Василенко, М. Семчишена, М. Сенети, М. Скабаллановича, М. Трипольського, З. Хижняк, І. Чорного, Г. Флоровського, О. Юристовського та ін.

Філософські ідеї в полемічному письменстві вивчали С. Бабич, Ю. Вільчинський, Е. Вінтер, Г. Волинка, Н. Горбач, О. Губар, І. Захара, В. Касьян, М. Кашуба, Л. Квасюк, П. Кралюк, О. Мальчевський, О. Матковська, В. Нічик, І. Огородник, Д. Острянин, І. Паславський, А. Погорілий, А. Пашук, М. Тарасенко, Д. Чижевський, І. Шевченко, І. Старовойт, Я. Стратій, С. Щерба, В. Шинкарук та ін.

Серед правознавців полемічну літературу як етап розвитку української філософії права та історії учень про державу і право досліджували В. Гіжевський, В. Горбатенко, Г. Демиденко, П. Захарченко, О. Зінченко, В. Ковальчук, Є. Копельців-Левицька, Т. Макаренко, В. Макарчук, О. Мироненко, В. Мірошніченко, М. Мірошніченко, М. Никифорак, О. Омельчук, А. Осауленко, О. Осауленко, О. Петришин, С. Сливка, В. Соловійова, Р. Стецюк, Л. Худояр та ін.

Полемічне письменство не залишилося поза увагою політологів, культурологів, богословів, релігієзнавців, філологів, етнологів та ін. Однак, при різноманітності досліджень полемічної літератури, філософсько-правові концепції полемічного письменства не зведені в єдину комплексну наукову працю. Саме тому представлено дисертаційне дослідження має на меті доповнити та систематизувати попередні напрацювання у сфері вивчення філософсько-правових концепцій у полемічній літературі, а відтак – підтвердити свою актуальність та значущість.

Зв'язок наукової роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з Основними науковими напрямами та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки, затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 № 179, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи – визначити й дослідити філософсько-правові концепти в українській полемічній літературі XVI–XVII ст. та з'ясувати їх значення для подальшого державотворення і правотворення, а також розвитку філософії права в Україні.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі *завдання* дослідження:

- проаналізувати історіографію наукових досліджень полеміки як наукової течії та значення полемічного письменства для українського державотворення і правотворення;
- визначити методологічні концепти праворозуміння в Україні в XVI–XVII ст.;
- охарактеризувати філософсько-правові ідеї у працях полемістів-братчиків;

- розкрити зміст філософсько-правових концептів полемістів Острозької академії;
- дослідити філософсько-правові ідеї полемістів Києво-Могилянської академії;
- з'ясувати основні філософсько-правові концепції в Україні в XVI–XVII ст.;
- виявити підходи до розуміння полемістами онтологічних функцій права;
- з'ясувати особливості природно-правового мислення та філософсько-правового обґрунтування полемістами ідей соціальної рівності та національного визволення;
- виокремити підходи до філософсько-правового обґрунтування ідей демократії та патріотизму в полемічних трактатах.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у процесі формування основ духовності та філософсько-правового світогляду українців у XVI–XVII ст.

Предметом дослідження є філософсько-правова концепція української полемічної літератури.

Методи дослідження вибрано з огляду на завдання наукової роботи, з урахуванням об'єкта і предмета дисертації. Для найповнішої реалізації (завдань) і досягнення поставленої мети використано комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

На окремих етапах дослідження було використано такі методи й підходи: *логіко-семантичний* для розкриття змістовного навантаження таких понять, як «соціальна рівність», «національне визволення» тощо (підрозділ 3.2). *Функціональний метод* допоміг осмислити значення філософсько-правових концептів полемістів (підрозділ 1.2). *Порівняльно-правовий метод* використано для дослідження філософсько-правових ідей побудови системи права та форми держави різними представниками полемічної течії (підрозділ 3.1). *Порівняльно-аналітичний* метод застосовано для характеристики спільного й відмінного у філософсько-правових концептах полемістів щодо місця людини в суспільстві, природних прав та моральних норм (підрозділ 2.3). Застосування *антропологічного підходу* дало змогу простежити генезу формування гуманістичного світогляду українських полемістів, їх філософсько-правові ідеї забезпечення природних прав людини і народу (підрозділ 2.1). Метод *класифікації* використано для ранжування філософсько-правових ідей, їх групування та поділу на основні концепти й похідні від них (підрозділ 3.3). *Аксіологічний* підхід дозволив виявити основні філософські та правові ціннісні особливості в полемічних трактатах (підрозділ 2.2). За допомогою *герменевтичного підходу* витлумачено філософсько-правові концепти в українській полемічній літературі (підрозділи 2.1–2.3). На основі *семантичного аналізу* розглянуто методологічний алгоритм формування концептів праворозуміння в Україні у XVI–XVII ст. (підрозділ 1.3). Метод *переведення історичного в логічне* застосовано під час дослідження розвитку наукової думки та підходів до розуміння задекларованої проблематики (підрозділ 1.1).

На *емпіричному* рівні використано збір й узагальнення різноманітних історичних, наукових та правових джерел, які містять інформацію про полевичну течію та полевичні твори.

Комплексне використання зазначених методів та прийомів дало змогу виокремити з усієї сукупності ідей полевичної літератури філософсько-правові концепції, сформулювати нові і такі, що наділені істотними ознаками новизни, положення та синтезувати висновки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в українській юридичній науці комплексним дослідженням філософсько-правових ідей у вітчизняній полевичній літературі, що визначає їх вплив на подальше українське державо- і правотворення та еволюцію філософсько-правових концепцій. Сформульовані положення і висновки є новими або ж мають ознаки новизни, а також важливі для філософії права.

Найвагоміші результати дослідження сформульовано в конкретних висновках і положеннях. Елементи наукової новизни одержаних результатів дослідження відображено в тому, що:

уперше:

- здійснено філософсько-правове обґрунтування методологічних концепцій праворозуміння в полевичних творах, виокремлено їхні основні детермінанти, проведено схематизацію та відображено взаємозв'язок;

- застосовано філософсько-правовий підхід до розуміння суті і змісту понять «демократія» і «патріотизм» у полевичних трактатах, виявлено комплекс філософсько-правових ідей, які стали похідними від проблематики патріотизму і демократії;

- запропоновано авторську класифікацію основних філософсько-правових концепцій в Україні в XVI–XVII ст. та сформованих на їх основі правотворчих і державотворчих ідей, визначальних принципів і засад, зокрема це: ідеї щодо форми державного правління; погляди на загальносоціальне та юридичне право; правова концепція національної ідеї; значення освіти і науки для української державності; організація церковно-правових відносин; тлумачення канонічно-правових норм; застосування правових здобутків братського руху для розвитку українського суспільства;

удосконалено:

- аналітичні підходи до визначення об'єктивізму та суб'єктивізму в історіографії наукових досліджень філософсько-правових ідей в українській полевичній літературі;

- теоретичні підходи до визначення передумов Берестейської унії, формування полевичної течії та філософсько-правових концепцій у ній;

- тлумачення методологічних підходів праворозуміння в полевичному письменстві;

дістали подальший розвиток:

- дослідження в полевичних творах представників братського руху філософсько-правового підходу до проблем державо- і правотворення, серед яких: вирішення проблем правової антропології, соціального устрою, правової рівності людей, права на релігійну та світську комунікацію рідною мо-

вою, значення освіти для розвитку держави, обґрунтування теорії природного права, ідей гуманізму, співвідношення Божественного та світського закону;

– підходи до визначення філософсько-правових концептів діями Острозької академії, які розвивалися у двох напрямках: консервативному та проєвропейському, що було пов'язано з актуальними в досліджуваній період ідеями Реформації та Відродження;

– питання розвитку філософсько-правової думки в Києво-Могилянській академії, характерної для неї релігійно-богословської орієнтації та природно-правової доктрини;

– дослідження філософсько-правового розуміння категорій «національне визволення» і «соціальна рівність» та способів їх забезпечення, пропонує полемістами.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що запропоновані й обґрунтовані в дисертації висновки і положення придатні для використання у:

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства і наближення його до історично обумовлених на території України правових і загальнолюдських цінностей;

науково-дослідній сфері – для подальшого аналізу філософсько-правових ідей в українському полемічному письменстві;

педагогічній діяльності – у процесі підготовки підручників та викладання у вищих навчальних закладах таких дисциплін, як «Філософія права» та «Історія вчень про державу і право», а також відповідних спецкурсів (довідка Національного університету «Львівська політехніка» № 67-01-778 від 28.04.2017 р.).

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки й узагальнення обґрунтовано в результаті самостійної роботи автора над першоджерелами полемічної літератури, а також науковими працями в різних галузях науки. Деякі положення ґрунтуються на аргументації інших учених, на праці яких здійснено відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена та обговорена на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Основні положення і висновки роботи були апробовані на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 17 лютого 2012 р.), II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах близького зарубіжжя» (м. Львів, 2012 р.), звітній науковій конференції факультету громадської безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ «Актуальні аспекти підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки» (м. Львів, 24 лютого 2012 р.), I Регіональній науково-практичній конференції «Державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 11 квітня 2013 р.), I Міжнародній конференції молодих вчених LPS-2013 (м. Львів, 2013 р.), I заочній науково-практичній конференції «Державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 10 квітня

2014 р.), IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя» (м. Львів, 24 листопада 2014 р.), II заочній науково-практичній конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 16 квітня 2015 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 2014 р.), V Науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя» (м. Львів, 30 листопада 2015 р.), III заочній науково-практичній конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 11 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображені у 26 публікаціях, з яких 1 стаття опублікована у науковому періодичному виданні іншої держави, 9 статей у наукових фахових виданнях України, 4 з яких включені до міжнародних наукометричних баз, 1 стаття, що додатково відображає результати дисертаційного дослідження та 15 тез доповідей, оприлюднених на конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (195 найменувань). Загальний обсяг роботи – 195 сторінок, з них основного тексту – 174 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету і завдання дослідження; визначено об'єкт, предмет і методи дослідження; висвітлено наукову новизну та наукове значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію, публікації та структуру дисертації.

Розділ 1 «Методологія філософсько-правових концепцій в українській полемічній літературі» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу джерелознавчої та методологічної основи дослідження, а також генези філософсько-правових ідей у полемічній літературі.

У *підрозділі 1.1 «Наукознавчі проблеми у філософсько-правовій літературі»* проаналізовано наукові праці, у яких міститься інформація про філософсько-правові ідеї в полемічному письменстві, а також дано оцінку їм з позицій наукового об'єктивізму.

Такий підхід до вивчення джерельної бази дослідження зумовлений тим, що багато праць написано в період, коли Україна була позбавлена незалежності і наукові доробки в галузі дослідження полемічної течії характеризувалися ідеологічною і політичною забарвленістю та впливом релігійних і національних позицій авторів. Зауважено, що видається необхідним застосувати об'єктивний підхід до вивчення уже наявних праць та виокремити з них ті факти, які лаконічно і без популістських нашарувань характеризують діяльність полемістів та їхні філософсько-правові погляди.

Зазначено, що полемічну літературу досліджували науковці різних галузей, тому джерельну базу класифіковано на історичні, богословські, філософсько-правові та політологічні праці.

Наголошено, що спектр філософсько-правових ідей у полемічному письменстві вивчено недостатньо. Про це свідчить той факт, що досі немає комплексної юридичної наукової праці, присвяченої цій проблемі.

У підрозділі 1.2 *«Генезис та історичні умови формування української полемічної течії»* розкрито особливості, передумови та причини формування полемічної течії.

Зазначено, що ідея об'єднання церков була не новою. Спроби об'єднати Церкву були зумовлені релігійними обставинами, суспільно-політичними проблемами та зростаючою напругою. Унія розглядалася також як можливість зрівняння у правах представників різних конфесій та вбереження їх від релігійних утисків. Проте представники обох таборів мали своє бачення щодо умов такого возз'єднання, в підсумку чого замість спільного церковного собору в Бересті 1596 р. було проведено Православний та Католицький собори, кожен з яких прийняв свої рішення та виступав проти постанов опонента. Це сприяло великому розколу в українській Церкві, наслідком якого стало утворення полемічної течії.

У полемічних творах порушено низку релігійних та суспільно-політичних проблем, вони стали ідеологічною основою та рушієм підняття народу на національно-визвольну боротьбу.

Констатовано, що в полемічних творах українські філософи намагалися розв'язати гострі суспільно-політичні проблеми, висловлювали своє бачення співвідношення земного і Божественного світу, Божих, природно-правових та позитивно-правових норм. У процесі вирішення цих питань порушувався комплекс антропологічних, онтологічних, гносеологічних та аксіологічних проблем.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні концепти праворозуміння в Україні у XVI–XVII ст.»* здійснено аналіз методологічних концептів праворозуміння, які мали місце в Україні в XVI–XVII ст. До них віднесено природне право, метафізику права, антропологію права, метаантропологію права, канонічно-правові методи пізнання, філософію державної методики, філософію державного праворозуміння.

У підрозділі здійснено авторську схематизацію розуміння природного права полемістами. Так, у розумінні представників полемічної течії, природне право охоплювало метафізику права, антропологію права та метаантропологію права, які керувалися філософсько-богословськими методами націології. Ці методи поділялися на канонічно-правові методи пізнання у православній вірі та канонічно-правові методи пізнання у греко-католицькій вірі, а сукупно зазначені методи формували філософію державної методики, з якої випливає філософія державного праворозуміння.

Наголошено, що полемічна література відображала суб'єктивні бачення змісту релігійних, богословських, природних джерел, з яких виводили правила, норми культури, конфесійні виправдання для українського народу.

Так формувалося природне право у 30 братствах, які формували філософсько-правові ідеї українського Ренесансу. Філософсько-правові ідеї Острозької академії зводилися до пізнання доброчесності, шляхів її виявлення, суті та рис. Важливі філософсько-правові ідеї діячів Києво-Могилянської академії відображали проблеми держави й забезпечували переорієнтацію державницької політики з козацького автономізму на державну самостійність та вписування України в європейські структури, що ґрунтувалися на властивих українському суспільству принципах природного права і суспільного договору.

Акцентовано увагу на тому, що методологічні концепти праворозуміння в Україні у XVI–XVII ст. містяться у філософії позитивістського праворозуміння. Без держави методологічні концепти неідеві. Уміла релігійна політика української держави, її природно-правова спрямованість, турбота про національну єдність та інші чинники можуть сприяти вирішенню полемічних проблем, які виникли в XVI–XVII ст.

Розділ 2 «Інституційні форми філософсько-правових концепцій полемічної літератури» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню філософсько-правових ідей полемістів, чії імена пов'язані із братським рухом, Острозьким культурним осередком та Києво-Могилянською академією.

У підрозділі 2.1 «*Філософсько-правова концепція у працях полемістів львівських братств*» зауважено, що в XVI–XVII ст. дедалі більшого значення в українському суспільстві набували своєрідні організації населення – братства. У своїх полемічних трактатах братчики, більшість з яких були противниками Берестейської унії, розвивали філософсько-правову проблематику, зокрема питання суспільного устрою та комплекс антропологічно-правових проблем.

Акцентовано на тому, що представники братств розвивали філософію демократії та виступали за радикальну боротьбу з гнобителями. Вони відстоювали право особи на особисте ставлення до віри, свободу совісті, природну і правову рівність та підтримували відокремлення Церкви від держави (С. Зизаній). Окрім того, братчики виступали на захист рідної мови (ця ідея стала також однією з основних у філософсько-правових надбудовах П. Беринди та Л. Зизанія), обґрунтовували ідею самовладдя людини і необхідності активної творчої праці.

Зазначено, що центром філософії виступала людина. Увагу приділяли антропологічній проблематиці, самопізнанню, розвитку концепції «умного делання» та підходу до визначення основних онтологічних функцій права, до яких відносили забезпечення реалізації природно-правових норм, захист прав народу, його мови і культури, забезпечення соціальної рівності. Філософія представників братського руху просякнута ідеями християнського гуманізму, тобто такого, в якому джерело гідності та особистої незалежності людини вбачали у Бозі.

У підрозділі 2.2 «*Острозька академія як джерело канонічно-правової полеміки*» зазначено, що філософсько-правові ідеї представників Острозького центру розвивалися у двох напрямках: консервативному та прогресивному. Акцентовано, що філософствування острозьких мислителів пов'язано із християнським «христосентричним» світоглядом.

Зауважено, що характерний для острозьких полемістів гуманістичний світогляд був пронизаний ідеями патріотизму, демократії, турботи про освіту і культуру, виховання добродетелей у людині. Вказано на розуміння полемістами значення моральних норм як таких, що покликані наближати позитивне право до природного. У разі відходу від моральних норм зменшуються власне ментальні атрибути і в такий спосіб нівелюється позитивне право.

Наголошено, що полемісти відстоювали природну потребу українського народу на справедливе право та доводили автентичність прав українців, а також виділяли не лише моральні, але й духовні права.

Вказано, що особливу увагу полемістів привертала проблема природних прав та їх захисту. Державні закони, правосуддя й управління суспільством мають ґрунтуватися на людинолюбстві і справедливості. Людина ж, як зазначено, має зіставляти правомірну чи неправомірну поведінку з онтологічними принципами природного права.

Виходячи з протиставлення Божого і земного світу, полемісти розв'язували гносеологічну проблематику (Й. Княгиницький), з якої виводили проблеми моралі, мови, права та освіти.

Доведено, що видатні мислителі того часу висловлювали філософсько-правові ідеї, що ґрунтувалися на антропології права, онтології права, гносеології та аксіології.

У підрозділі 2.3 «*Кієво-Могілянська академія як спадкодавця українських філософсько-правових шкіл*» здійснено аналіз філософсько-правових ідей полемістів Кієво-Могілянської академії, які спиралися на схоластичний раціоналізм.

Встановлення ідеального суспільно-політичного ладу можливе, на думку полемістів, за допомогою освіти і морального самовдосконалення. Ідеалом для багатьох полемістів були відносини в ранньохристиянських общинах. Досягнення щастя в земному житті вони пов'язували з ідеями свободи та патріотизму.

Обґрунтовано, що людина стояла в центрі філософствування, що й зумовило розвиток ідей громадянського гуманізму. Правова антропологія полемістів Кієво-Могілянської академії була основана на ідеях самопізнання, самовладдя людини, необхідності активного життя, визнання людської гідності, розуміння доброї волі як підґрунтя людських вчинків, визначення причин порушення моральних і правових норм, визнання духовних і моральних обов'язків людини в державі.

Зазначено, що у філософсько-правових ідеях також порушувалося питання національно-визвольної революції і відродження української держави. Великого значення набула ідея об'єднання українського народу і Церкви (П. Могила), що сприяло утвердженню національної ідеї та ідеї державної незалежності. Констатовано, що філософи обґрунтовували теорію суспільного договору та ідею природного права як первинного і неперушеного.

Розділ 3 «Філософсько-правова проблематика у полемічній літературі» складається з трьох підрозділів та присвячений аналізу філософсько-правових ідей і проблем у полемічному письменстві в Україні в XVI–XVII ст.

У підрозділі 3.1 «Філософсько-правові концепції в Україні у XVI–XVII ст.» зазначено, що розвиток філософсько-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст. був тісно пов'язаний з богослів'ям та релігією.

Подано авторську класифікацію комплексу філософсько-правових ідей: ідеї щодо форми державного правління; погляди на загальносоціальне та юридичне право; правова концепція національної ідеї; значення освіти і науки для української державності; організація церковно-правових відносин; тлумачення канонічно-правових норм; застосування правових здобутків братського руху для українського суспільства.

Обґрунтовано, що полемісти не були одностайними в питанні найкращої форми державного правління: одні підтримували ідеї освіченої монархії, інші – були прихильниками демократії. Вказано, що українські полемісти підійшли до розуміння загальносоціального права як права природного. Філософсько-правове розуміння правової системи в зазначений період було спрямоване на захист природних прав людини і народу, обґрунтування необхідності державних гарантій природних прав та закріплення їх у позитивному праві, а також розуміння людини як істоти, для забезпечення життєдіяльності якої правова система, власне, й існує.

Акцентовано, що передумовою становлення національної ідеї є формування національної самосвідомості. Існування національної самосвідомості можливе за умови формування нації та самовизначення особи в національному контексті, розуміння своєї належності до певної нації та визнання її цінностей (мови, релігії, культури, звичаїв), що означає усвідомлення національної ідентичності. Подано авторське бачення послідовності формування національної ідеї: національна ідентичність – національна самосвідомість – національна ідея.

Щодо значення освіти і науки для української державності, то констатується, що освіта відіграє виняткову роль, адже лише за наявності високоосвіченої правлячої еліти та за наявності механізмів для розвитку інтелектуального потенціалу нації можна розбудовувати розвинену державу, здатну в повному обсязі виконувати свої функції.

Аргументовано, що у вирішенні проблематики організації церковно-правових відносин полемісти виходили з принципу рівності народів та людей у виборі конфесії і віросповідання, правомірності світського суду над духовенством, свободи совісті, відокремлення Церкви від держави, соборності.

Виділено такі основні засади філософсько-правового розуміння канонічно-правових відносин у XVI–XVII ст.: вчення про несумірність земного і небесного світу, протиставлення Бога та людини; захист релігійних історичних традицій українців як умови збереження їх національної ідентичності.

Констатовано, що всі вказані ідеї полемістів мали значення для подальшого розвитку науки, а також процесів державотворення і правотворення.

У підрозділі 3.2 «Ідеї національного визволення та соціальної рівності у філософсько-правових поглядах полемістів» здійснено філософсько-правовий аналіз розуміння полемістами категорій «соціальна рівність» та «національне визволення». Разом з розвитком ідей національного визволення роз-

вивалися ідеї соціальної рівності, оскільки за умов іноземної експансії рівність людей не забезпечувалася, а отже, релігійна і соціальна боротьба пов'язувалася із соціальною боротьбою проти панівного класу.

Наголошується, що самого руху за національне визволення недостатньо, оскільки за умови здобуття незалежності певним народом перед ним постає складне завдання: сформувані державу і правову систему. У цьому випадку вагоме значення мають звичаєві норми, у яких відображено розуміння народом категорій справедливості і несправедливості, вини чи невинуватості, добра і зла.

Зазначено, що концепцію соціальної рівності полемісти виводили з ідей природного права та ідеального суспільного ладу. Акцентовано увагу на таких філософсько-правових концепціях, які полемісти виводили з ідеї соціальної рівності: право на свободу совісті та віротерпимість; рівність народів; гендерна рівність; розуміння Церкви як союзу вільних людей, ідея соборного правління Церквою.

У підрозділі 3.3 «*Демократична і патріотична спрямованість у філософсько-правових поглядах українських полемістів*» зазначено, що патріотичні і демократичні тенденції на окресленому історичному відрізку часу стали мірилом ступеня розвитку суспільної свідомості. Формуючи патріотичний світогляд, мислителі водночас розвивали такі філософсько-правові та державотворчі категорії, як «свобода», «справедливість», «законність». Патріотичні концепції в полемічній літературі сприяли формуванню духовної готовності українського народу до пошуків ідеалу держави, ієрархії системи цінностей, усвідомлення своєї національної самобутності, самовизначеності та самоідентифікації, а також виховання внутрішньої готовності до захисту своєї Батьківщини. Акцентовано увагу на тому, що, виходячи з ідеалів патріотизму, в цей час формуються філософсько-правові уявлення про демократичний режим, що вагомо вплинуло на подальший процес українського державотворення.

Зазначено, що полемісти досить близько підійшли до сучасного розуміння демократії й відстоювали більшість її принципів. Беручи за основу аксіологічне розуміння держави, більшість полемістів висловлювала бачення демократичної моделі подальшого розвитку української держави. Полемісти надавали демократичним концептам важливого морального значення. У них вони вбачали консолідаційну силу для боротьби українського народу за свою державність. Отож, полемісти прагнули вдосконалення моральності свого народу, утвердження демократичної культури та свідомості, любові до Батьківщини.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових і практичних результатів вирішено наукове завдання філософсько-правової концепції в українській полемічній літературі. Цьому сприяли філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження, за допомогою яких обґрунтовано достовірні результати, що мають якісні та кількісні показники філософсько-правової концепції в українській полемічній літературі.

Головні наукові та практичні результати є такими:

1. Полемічне письменство в Україні має філософський зміст. Полемічній течії, яка утворилася з двох таборів – православного і греко-католицького, часто властива поляризація позицій, і оцінка полемічної літератури, як і самої Берестейської унії, варіюється залежно від прихильностей автора до тієї чи іншої сторони полеміки. Чимало дослідників намагалися надати об'єктивну оцінку полемічній течії, проте це не завжди їм вдавалося, зокрема через заідеологізовану джерельну базу, звідки автор брав історичні факти. Загалом дослідники полемічної літератури (особливо сучасні автори) намагаються дати об'єктивну й неупереджену оцінку і полемічній течії, і Берестейській унії, яка, як і кожна подія, що несе суттєві зміни, мала свої переваги і недоліки. У процесі дослідження філософсько-правових концепцій наукові праці, повністю чи частково присвячені Берестейській унії та полемічній течії, доцільно поділити на такі групи: історичні, філософські, богословські, філософсько-правові, політологічні. Найменш досліджена полемічна література філософами права.

Полемічна література відображала авторські бачення змісту релігійних, богословських, природних джерел, на основі яких формували правила, норми культури, конфесійні виправдання для українського народу. Так формувалася доктрина природного права у 30 братствах, Києво-Могилянській академії, Острозькій академії та інших закладах освіти, звідки впливали філософсько-правові ідеї українського Ренесансу.

Значення полемічної течії для українського суспільства є вагомим, адже, незважаючи на утиски та експансію, українці в літературно-публіцистичній формі змогли довести власну самобутність, ідентичність, наявність національної ідеї, а згодом – піднятися на національно-визвольну боротьбу, у якій наявність власної ідеології була одним з рушійних чинників.

2. Методологічні концепти праворозуміння в Україні в XVI–XVII ст. визначаються такими методологічними детермінантами: природне право, метафізика права, антропологія права, метаантропологія права, канонічно-правові методи пізнання, філософія державної методики, філософія державного праворозуміння. У розумінні полемістів природне право охоплювало метафізику права, антропологію права та метаантропологію права. У методологічному сенсі зазначені напрями послуговувалися канонічно-правовими методами пізнання у православній вірі, філософсько-богословськими методами націоналістичної та канонічно-правовими методами пізнання у греко-католицькій вірі. Разом ці методи формували філософію державної методики, яка стала основою філософії державного праворозуміння.

3. Зародження і розвиток української полемічної літератури відбувалися в період Відродження, коли на зміну теоцентризму прийшов антропоцентризм – у центрі філософських, наукових, культурних та мистецьких ідей ставилася людина як найвища цінність. Антропологічна проблематика стала ключовою ідеєю у філософсько-правових концептах тогочасних мислителів. Висловлюючи ідеї рівності, свободи та справедливості, українські полемісти не лише розвивали антропологічні проблеми, а й підходили до вирішення основних філософсько-правових питань: щодо місця і призначення людини,

її духовного становлення, свободи волі, вибору, совісті, права на самовизначення, на рівність усіх людей, поваги до гідності, визнання людини найвищою цінністю, переконання в необхідності жити відповідно до природних законів, правомірності існування людини у Всесвіті, мотивів порушення правових норм та правових способів врегулювання поведінки людини тощо.

У працях полемістів-братчиків філософські проблеми буття людини перепліталися з філософсько-правовими концепціями суспільного та політичного устрою, а також розвинуто весь спектр філософсько-правових ідей, актуальних в той час у європейських державах: від обґрунтування положень традиційного християнства і до ренесансних та реформаційних учень. Братства здійснили внесок у розвиток не лише культури, а й подальшого становлення української держави і права, оскільки вони заклали фундамент для становлення державної, політичної та правової незалежності і національного самоствердження.

4. Філософи-полемісти Острозького культурного центру розвинули ментальні атрибути вітчизняного права у формуванні національного духу позитивного права. У їхніх працях відображено спектр антропологічно-правових, онтологічно-правових, гносеологічних та аксіологічних ідей права.

Поєднання релігійного і юридичного змісту, а також синтез філософсько-правових антропологічних, онтологічних та аксіологічних засад відображено в ідеї соборності. Концепція соборності (І. Вишенський) основана на природному праві, ідеї рівності всіх людей. Ця ідея обґрунтовувала можливість кожної людини безпосередньо спілкуватися з Богом, незалежно від її походження та станової належності.

У полемічній теорії релігійний закон ототожнювали з природним законом. Для дотримання канонічно-правових норм потрібно виконувати, передусім, моральні норми, оскільки їх нехтування веде до нехтування норм позитивного і природного права. Філософії права розглядуваного періоду властива була морально-релігійна спрямованість, яка характеризувалася продовженням традицій християнського теоцентричного світогляду, сформованого ще в часи Київської Русі, але з огляду на особливості нового гуманістичного світосприйняття, яке можна назвати релігійним гуманізмом.

Полемісти Острозького осередку розвивали ідеї природного права та використовували природно-правові принципи для вирішення проблем суспільного життя. Природне право тоді трактували як абсолютне і вище за людські закони.

5. Завдяки представникам Києво-Могилянської академії українська філософсько-правова думка поповнилася низкою гуманістичних ідей, таких як обґрунтування необхідності освіти для прогресивного розвитку держави, звернення до людини та її місця в державі, суспільстві і праві, розвиток теорії природного права, інтенції до державної незалежності.

Зростання інтересу до природи, а також переорієнтація на західноєвропейські духовні цінності зумовили прихильність до ідей природного права і теорії суспільного договору. Набуває поширення концепція держави освіченого абсолютизму, а також ідеї про те, що людська совість є найбільшим даром природи, і саме вона змушує людину творити добро. Природною по-

требою людини визнається творіння добра відповідно до вимог совісті, а це природний закон, для охорони якого необхідні держава і влада.

Підтримується теорія, за якою Божий замисел разом зі здоровим глуздом, а також злом та зовнішніми загарбниками спонукали людей до створення держави, головним завданням якої є забезпечення, охорона і захист прав, свобод та інтересів людини. Громадяни держави повинні підкорятися монархові й дотримуватися законів (теорія освіченого абсолютизму Ф. Прокоповича).

Людина за своєю природою потребує взірців, онтологічних правил релігійного життя. Життя на власний розсуд може змінити духовність, призвести до порушення природних норм. Порушення гармонії між вірою та розумом веде до гріха. Гріх веде до порушення моральних норм. Аби суспільство досягло ідеального стану, потрібно щоб кожна людина прагнула до морального самовдосконалення шляхом наслідування Ісуса Христа як еталона досконалості. Акцентується на духовно-моральному вихованні як на джерелі розвитку національної самобутності, самовизначеності, патріотизму та вірності державі (ідеї І. Галятовського).

6. До основних філософсько-правових концепцій в Україні в XVI–XVII ст. належать: ідеї щодо форми державного правління; погляди на загальносоціальне та юридичне право; правова концепція національної ідеї; значення освіти і науки для української державності; організація церковно-правових відносин; тлумачення канонічно-правових норм; застосування правових здобутків братського руху для українського суспільства.

У полемічній літературі простежувався дуалізм щодо форми державного правління: частина філософів – прихильники освіченої монархії, інші підтримували демократію.

У філософсько-правових концепціях організації правової системи пріоритет віддавали природному праву, яке полемісти розуміли як право загальносоціальне. Забезпечення прав людини та прав народу стає центральною філософсько-правовою проблематикою. Тому українські полемісти підійшли до розуміння загальносоціального права як права природного. Звертаючись до основних прав людини та прав нації, вони обґрунтовували необхідність першочергового забезпечення природних прав.

Філософсько-правове розуміння правової системи в означений період було спрямоване на захист природних прав людини і народу, обґрунтування необхідності державних гарантій природних прав та закріплення їх у позитивному праві, а також розуміння людини як істоти, для забезпечення життєдіяльності якої правова система й існує.

7. Визначаючи онтологічні функції права, полемісти виходили з того, що право реалізується незалежно від волі суб'єкта і покликане захищати не лише особисті, а й суспільні інтереси. Онтологічні функції права завжди активно дієві. Найважливішою онтологічною функцією позитивного права є забезпечення реалізації природно-правових норм. До основних онтологічних функцій позитивного права відносили ті напрями правового впливу, суть яких полягає у визначенні та забезпеченні реалізації особистих потреб людини (І. Копинський). В особистих потребах проявляється правова потреба особи, тобто необхідність й гарантії забезпечення правовими засобами комплексу

благ, потрібних для гідного життя. Можливість користуватися благами має бути для всіх рівною.

Онтологічні функції позитивного права також зводилися до захисту рідного народу, його мови і культури (Д. Наливайко). Ідеї онтології культури повинні працювати, насамперед, на підсвідомому рівні. На основі культурної єдності стає можливою гармонізація суспільства. Позитивно-правові норми мають постійно еволюціонувати відповідно до культурних оновлень.

Захист мови, як онтологічна функція права, відображався в контексті забезпечення природного права на релігійну комунікацію зрозумілою мовою, що означало надання можливості на спасіння душі, на розуміння канонічно-правових норм та духовного права. Право на спілкування рідною мовою в релігійній сфері тісно пов'язувалося з правом на свободу віросповідання. Якщо в національно неоднорідній державі одному народові надається право свободи віросповідання, а для іншого народу таке право обмежується, то держава виступає порушником Божих законів та норм природного права, що надає підданам право на боротьбу проти несправедливості.

8. У полемічних творах відображено онтологічний та аксіологічний аспекти природно-правового мислення. Онтологічний аспект спрямований на поняття права, соціальної рівності, справедливості. Полемісти з ідеї соціальної рівності виділяли певні категорії. До них належали: право на свободу совісті та віротерпимість; рівність народів; гендерна рівність; розуміння Церкви як союзу вільних людей, ідея соборного правління Церквою.

Особливої актуальності в умовах перебування українських земель у складі Речі Посполитої набувало питання аксіологічного зрізу права, що виявляється в оцінці можливостей позитивного права закріпити та забезпечити природно-правові норми. При цьому аксіологічний аспект природно-правового мислення покликаний виконувати критичну функцію під час порівняння природно-правових та позитивних норм.

9. Тяжіння філософсько-правових ідей в українських полемічних творах до демократії та патріотизму було об'єктивним чинником, зумовленим потребами українського суспільства XVI–XVII ст.

Патріотичні і демократичні тенденції виступили невід'ємними складниками тієї системи цінностей, які сформувало для себе українське суспільство і в яких відображалися прагнення, цілі, ідеї, норми поведінки тощо. Формуючи патріотичний світогляд, мислителі водночас розвивали такі філософсько-правові та державотворчі категорії, як свобода, справедливість, законність. Інституцією, яка здатна об'єднати український народ у його патріотичних прагненнях, полемісти вважали Церкву, яка може згуртувати українців на боротьбу за незалежність, самостійність, віру, права та свободи. Формуються філософсько-правові уявлення про демократичний режим, що вагомо вплинуло на подальший процес українського державотворення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Колич О. І. Філософсько-правова концепція у працях полемістів львівських братств / О. І. Колич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 412–420.
2. Колич О. І. Філософсько-правові концепти полемістів Острозької Академії / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2014. – № 807. – С. 236–244.
3. Колич О. І. Аналіз філософсько-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст. / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2015. – № 813. – С. 125–133.
4. Колич О. І. Філософсько-правові ідеї соціальної рівності у полемічній літературі / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2015. – № 824. – С. 258–264.
5. Колич О. І. Ідеї національного визволення у філософсько-правових поглядах полемістів / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2015. – № 825. – С. 162–166.
6. Колич О. І. Демократична та патріотична спрямованість в українській полемічній літературі: філософсько-правовий аналіз / О. І. Колич // Юридична наука. – 2015. – № 11 (53). – С. 31–42.
7. Колич О. І. Генезис української полемічної течії та її значення для формування філософсько-правових концепцій / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2016. – № 837. – С. 273–281.
8. Колич О. І. Історичні та філософські дослідження філософсько-правових концепцій в українській полемічній літературі / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2016. – № 850. – С. 216–225.
9. Колич О. І. Аналіз окремих напрямів наукових досліджень філософсько-правових ідей в українській полемічній літературі / О. І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки : зб. наук. пр. – 2016. – № 862. – С. 221–235.
10. Колич О. Філософсько-правовые концепции полемистов Киево-Могилянской академии / О. Колич // *Legea si Viata* (Республика Молдова). – 2015. – № 4/3. – С. 46–50.
11. Колич О. І. Філософсько-правові ідеї Івана Вишенського / О. І. Колич // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Сер. юридична : зб. наук. пр. – Львів : Камула, 2015. – Вип. 2. – С. 43–51.
12. Колич О. І. Ідеї державності у період української гетьманської держави / О. І. Колич // Проблеми державотворення та правотворення в Україні : тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17 лютого 2012 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 237–239.
13. Колич О. І. Правова антропологія у працях українських полемістів / О. І. Колич // Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та кра-

їнах близького зарубіжжя : II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – 2012. – С. 127–130.

14. Колич О. І. Історичні умови формування полемічної течії: філософсько-правовий аспект / О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні : матер. учасн. I Регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квітня 2013 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2013. – С. 149–153.

15. Колич О. І. Роль львівських братств у розвитку філософсько-правової думки в Україні у кінці XVI – на початку XVII ст. / О. І. Колич // Право та психологія : матер. I Міжнар. конф. молодих вчених LPS-2013. – Львів : Вид-во «Львівської політехніки», 2013. – С. 24–26.

16. Колич О. І. Філософсько-правова концепція Стефана Яворського / О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. I заочної наук.-практ. конф. (Львів, 10 квітня 2014 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2014. – С. 105–108.

17. Колич О. І. Філософсько-правові аспекти генези інституту права власності в Україні / О. І. Колич // Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 25 квітня 2014 р.). – Тернопіль : ТЗОВ «Тернограф», 2014. – С. 280–285.

18. Колич О. І. Філософсько-правові ідеї полемістів Києво-Могилянської академії / О. І. Колич // Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя (У контексті співпраці з Європейським Союзом) : матер. IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 24 листопада 2014 р.) : тези доп. / відп. ред. П. О. Куцик. – Львів : Львів. комерц. акад., 2014. – С. 175–177.

19. Колич О. І. Філософсько-правове розуміння свободи совісті у працях українських полемістів / О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 193–196.

20. Костів М. С., Колич О. І. Характеристика філософсько-правових поглядів П.Могили / М. С. Костів, О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 197–200.

21. Панасюк В. І., Колич О. І. Огляд філософсько-правових ідей Захарії Копистенського / В. І. Панасюк, О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 202–205.

22. Тишкевич О., Колич О. І. Філософсько-правові ідеї у творчості Герасима Смотрицького / О. Тишкевич, О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. II

заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 214–216.

23. Шпур А. В., Колич О. І. Значення діяльності представників братського руху XVI–XVII ст. для розвитку української філософсько-правової думки / А. В. Шпур, О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 225–227.

24. Колич О. І. Філософсько-правові ідеї у творчості Мелетія Смотрицького / О. І. Колич // Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави : зб. тез III Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів : Вид-во «Львівської політехніки», 2014. – С. 112–115.

25. Колич О. І. Інституційні форми філософсько-правових концепцій полемічної літератури / О. І. Колич // Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя (у контексті євроінтеграційних процесів) : матер. V наук.-практ. інтернет-конф., 30 листопада 2015 р. – Львів : Львів. комерц. акад., 2015. – С. 183–186.

26. Колич О. І. Значення Берестейської унії для розвитку філософсько-правових концепцій в Україні / О. І. Колич // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку : матер. учасн. III заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квітня 2016 р.). – Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. – С. 245–249.

АНОТАЦІЯ

Колич О. І. Філософсько-правова концепція української полемічної літератури. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017.

Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням філософсько-правової концепції в українському полемічному письменстві. Розкрито значення полемічної течії для подальшого державотворення, правотворення, розвитку філософії права.

Визначено методологічні концепти праворозуміння в Україні у XVI–XVII ст. Охарактеризовано філософсько-правові ідеї представників братського руху, які належали до полемічної течії. Здійснено аналіз філософсько-правових концепцій полемістів Острозької академії. З'ясовано філософсько-правові ідеї полемістів Києво-Могилянської академії. Виокремлено основні філософсько-правові концепції в Україні у XVI–XVII ст. Виявлено підходи до розуміння полемістами основних онтологічних функцій позитивного права. Розкрито особливості природно-правового мислення філософів-полемістів та підходи до обґрунтування ними ідей соціальної рівності, національного визволення, демократії та патріотизму.

Ключові слова: філософсько-правова концепція, полемічна література, природне право, права людини, демократія, патріотизм, національне визволення, соціальна рівність, державотворення, правотворення.

АННОТАЦІЯ

Коліч О. І. Філософсько-правова концепція української полемічної літератури. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2017.

Диссертация является первым в отечественной юридической науке комплексным исследованием философско-правовой концепции в украинской полемической литературе. Раскрыто значение полемического течения для дальнейшего государства, правотворчества, развития философии права. Определены методологические концепты правопонимания в Украине в XVI–XVII вв. Охарактеризованы философско-правовые идеи представителей братского движения, которые принадлежали к полемическому течению. Осуществлен анализ философско-правовых концепций полемистов Острожской академии. Выяснено философско-правовые идеи полемистов Киево-Могилянской академии. Выделены основные философско-правовые концепции в Украине в XVI–XVII вв. Выявлено подходы к пониманию полемистами основных онтологических функций позитивного права. Раскрыты особенности естественно-правового мышления философов-полемистов и подходы к обоснованию ими идей социального равенства, национального освобождения, демократии и патриотизма.

Ключевые слова: философско-правова концепція, полемічна література, природне право, права людини, демократія, патріотизм, національне визволення, соціальне рівність, державотворення, правотворення.

SUMMARY

Kolych O. I. Philosophical and legal concept of Ukrainian polemic literature. – Printed as manuscript.

The thesis for a candidate of law degree on the specialty 12.00. 12 – philosophy of law. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The thesis gives complex research of philosophical and legal concepts in Ukrainian polemical writing. It also reveals the importance of further polemical flow state, law-making and the development of the philosophy of law.

The methodological concepts of thinking in Ukraine in the XVI–XVII century are defined. The main determinants of methodological thinking concepts in Ukraine in XVI–XVII centuries were: natural law, metaphysics of law, legal anthropology, meta anthropology of law, canonical and legal methods of knowledge, techniques to philosophy, philosophy of public thinking.

Philosophical and legal ideas of brotherhood movement representatives who belonged to the polemical currents are characterized. Brothers developed the doctrine of natural law, anthropological and ontological and legal issues.

The analysis of the philosophical and legal concepts polemicists of Ostroh Academy, including the idea of equality of all people, collective Church ruling, the epistemological problem of morality and law, anthropological approach to solving legal problems and axiological, ontological function of law.

It was found philosophical and legal ideas of Kyiv-Mohyla Academy polemicists. The philosophical and legal concepts of Kyiv-Mohyla polemicists were focused mainly on the issue of anthropology and knowledge of God, and to build an ideal political system they appealed to human morality and spiritual law. State building and law-making processes were evaluated from two perspectives: 1) attraction to the old tradition of Kyiv Rus; 2) compliance to the progressive Western European ideals.

It is determined basic philosophical and legal concepts in Ukraine in the XVI–XVII centuries: ideas about forms of government; views on social and legal rights; legal concept of national ideas; importance of Education for Ukrainian statehood; organization of church law relationships; canonical interpretation of legal norms; application of legal achievements brotherhood movement for Ukrainian society. There were different approaches to understanding the forms of government: some leaders supported the idea of democracy, others considered ideal enlightened monarchy in Ukraine. In the views of the right polemicist came to understanding of general social law as natural law. It is noted that the basic natural rights Ukrainian polemicist felt the right to life and full of life, the right to freedom of choice, freedom of conscience, speech, the right to peace, justice, marriage, equal rights amount for each person.

In polemical treatises laid the foundation for the formation of a national idea. The prerequisite of this process is the formation of national identity and national identity.

Through writing polemical works Ukrainian thinkers spoke in defense of the Ukrainian language and justified the need to form their own education system.

Polemicists expressed democratic ideas on the principles of church relations. It is noted that for the philosophical and legal understanding of canonical relations in XVI–XVII centuries the main ideas were: the doctrine of incompatibility of earthly and heavenly peace and celestial world, opposing God and man; protection of religious and historical traditions of Ukrainians as a condition for preserving their national identity, and derived from this study orthodox interpretation of the Trinity dogma to protect religious independence.

For the implementation of the philosophical and legal polemicists ideas a big role played the brotherhood and their representatives. These democratic organizations fulfill a number of political and social functions and embody the ideal of progressive social institution whose purpose is to work for the good of society and the state.

It is determined that polemical writings reflected ontological and axiological aspect of natural law thinking of the polemicists. The ontological aspect was aimed at the concept of law, equality and social justice. Axiological aspect associated with the

assessment opportunities of positive law to consolidate and to ensure natural and law norms.

It is discovered polemicist approaches to understanding of fundamental ontological functions of positive law, which include: ensuring implementation of natural law norms and personal rights, the protection of language and culture. Positive legal norms must constantly evolve according to the cultural updates.

The features of natural law thinking of philosophers polemicists and the approaches to substantiate their ideas of social equality, national liberation, democracy and patriotism are discovered.

Keywords: philosophical and legal concept, the polemical literature, natural law, human rights, democracy, patriotism, national liberation, social equality, state, law-making.

Підписано до друку 22.05.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 173. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>